

kétkötetes mű középpontjában. Mindez úgy valósul meg, hogy Seewann a kisebbségi kutatással kapcsolatos eredmények széles skáláját is beveti fejtegetéseiben és nem csak a szokásos háromszögű kapcsolatrendszer (anyaország, állam és kisebbség) bemutatására szorítkozik. Seewann szembetűnő elemzései, történelmi élelétéről tanúskodnak és általában kiegyensúlyozott végkövetkeztetésekkel párosulnak, habár az is megállapítható, hogy a szerző egyes érvelése néha túlzottan leegyszerűsített, mint például azon állítása, hogy Magyarországon a második világháborúig nem volt a kisebbségeket pozitív irányba megerősítő „kisebbségpolitikai elképzelés” (277 o.)

Akárcsak az első kötetben, ebben a második részben is jócskán akadnak elírások vagy pontatlan megfogalmazások, mint például „újabszolutizmus” (114 oldal, a III. fejezet 9. részében), vagy az a 9. oldalon lévő pontatlanság, hogy a horvát-szlavón területi autonómia nemzeti jellegű volt. Ez viszont nem így van, mert az a fajta területi önállóság, amiről ott szó van az tulajdonképpen történelmi-államjogi alapokon nyugodott. Csakúgy, mint az első kötetben a „helységnév-egyeztető” itt sincs beépítve a „helységnévgyűjtőbe”, de mégis megállapítható, hogy ez még így is ugyanolyan hasznos akárcsak a nagyon jól összeállított „személynévtár”. A függelék nagyrészt ismeretlen forrásszövegeket is tartalmaz: tulajdonképpen itt 23 darab új forrásanyag feltárásáról van szó. Ezekből 16 magyar nyelvű anyag, amelyekből csak kettőnek van német nyelvű fordítása. Bármennyire is sajnálatosak a fent említett szerkesztőségi hiányosságok, ezek mégsem csökkentik a könyvben bemutatott tények eredetiségét és tudományos értékét.

Összegzés: A könyv alapüzenete az, hogy Magyarország mindig is a többnemzetiségű ország volt. Szent István többnemzetiségű államfelfogása 800 évig sikertörténet volt, míg a nemzetállamiság története még csak 100 éves sincs. Szent István óta a németek mindig is része voltak a magyar történelemnek és az is maradtak egészen a kiutasításukig. Ugyanakkor, ha úgy tetszik, ők még a mai napig is tevékenyen jelen vannak a magyarság történetében, sőt a 2. Világháború után is volt elég német, aki részt vett az ország újjáépítésében. Így a történelmi távlatokból igenis megállapítható, hogy a németek mindig is kulcsszerepet játszottak az újjáépítésekben és kulcsszerepet vállaltak Magyarország nyugatiasabbá tételében. A német bevándorlók és telepések már a középkorban is fejlett technológiákat és modern kultúrát hoztak magukkal.

A szerző célja e könyvben az, hogy összeítse, a kelet közép európai történelemben meglévő ismereteket a Magyarországon élő német kisebbségekről. Ugyanakkor a történész itt összefoglalja azokat a forrásokat, amelyek már megjelentek magyar, német, román és délszláv nyelveken. Ezek a szaktanulmányok tulajdonképpen kézikönyveknek készültek, amelyeket egy sajátos narratíva köt össze. A történész egy egyszerű nyelvezetre törekedett és az elkerülhetetlen szaknyelven kívül egy jó irodalmi németet használ.

Konklúzió: Végkövetkeztetésként elmondható, hogy Seewann jól dönt akkor, amikor a német kisebbséget úgy mutatja be a dualista magyar időkig visszamenőleg, hogy ezt a korszakot, a Trianon utáni Magyarország szemlélődőjének a szemszögéből közelíti meg. Ez a fajta módszeresség nemcsak a tények átláthatóságát segíti elő, hanem a mű tudományos értékét is jelentősen megnöveli. Ilyen értelemben Gerhard Seewann szintézise egy sikeres életmű is egyben, amely nemcsak a kutatóknak, hanem a nagyközönségnek is szól. A két kötetben közzé tett történelmi eredmények és feldolgozott statisztikák nemcsak a magyarországi német kisebbség számára lehetnek iránymutatóak, hanem a német külpolitika és a magyar bel-és külpolitika számára is.

Eperjesi Zoltán

Kozári Monika

A NYUGDÍJRENDSZER MAGYARORSZÁGON MÁRIA TERÉZIÁTÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

(Társadalombiztosítási Könyvtár.)

Gondolat Kiadó, Budapest, 2012. 366 o.

A szakpolitikák története elhanyagolt területe a magyar történetírásnak, aminek részben talán a kutatói érdeklődés hiánya az oka – részben és inkább azonban az, hogy a szakpolitika-történet kevésbé kelendő, mint a pártpolitika, a „fontos” politikusok és az „igazi” politikai konfliktusok.

tusok vagy éppen a háborúk története. Igaz ez a magyarországi szociálpolitika történetére is, annak ellenére, hogy (más-más nézőpontból ugyan) többek között Petrák Katalin, Gyáni Gábor, Ferge Zsuzsa foglalkozott ezzel a kérdéssel. A téma iránti újabb kutatói érdeklődést mutatja az elmúlt pár évben megjelent három fontos könyv: Tomka Béla kötete Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívából címmel (2003), Egresi Katalin monográfiája Szociálpolitika Magyarországon: nézetek, programok és törvények, 1919–1939 címmel (2008), és újabban Kozári Monika munkája, amely a szociálpolitika egy részkérdésével, a nyugdíjrendszer magyarországi kiépítésével foglalkozik a 18. századi kezdetektől 1945-ig. (Ezeket kívül született még néhány olyan munka, amely valamilyen módon érinti a szociálpolitika kérdését vagy valamely aspektusát.)

Kozári Monika kötete egy eddig monografikusan fel nem dolgozott témáról szól, tulajdonképpen kézikönyv, amelyben a szerző ismerteti és elemzi a vonatkozó törvényeket, rendeleteket, a szakpolitikai koncepciókat, terveket, illetve az azokról lezajlott vitákat. Óriási témáról és sok forrásról van szó, hiszen a kötet az 1771 és 1945 közötti majdnem 180 év történetét tárgyalja, amikor is rendkívül sok döntés született a kérdéstről – ráadásul kifejezetten a nyugdíjra vonatkozó rendelkezéseken kívül olyan jogszabályok is, amelyek alapvetően, nagyjából más kérdést (például az oktatási rendszert) szabályoztak. Óriási a feldolgozandó anyag továbbá azért is, mert a 19. század utolsó évtizedeitől fogva folyamatosan zajlottak politikai viták témáról, és mert nem az állam volt az egyetlen intézmény ezen a területen, hiszen léteztek önkormányzati és magánnyugdíj-intézetek, amelyekről Kozári Monika szintén ír. A téma végül azért is igen nagy, mert a szerző a nyugdíj-ügyet helyesen a baleseti, rokkantsági és betegségi biztosítás kérdéseivel együtt tárgyalja, lévén a nyugdíjrendszer történetének kontextusa a szociális ellátórendszer története.

Ez a témákat érintő felsorolás azt is mutatja, hogy nem marginális kérdéstről van szó, hanem olyan úgról, amellyel a kormányok, pártok, politikusok sokat foglalkoztak az 1771 és 1945 közötti időszakban. És nem tekinthető marginálisnak azért sem, mert milliók életét befolyásolta.

A nyugdíjrendszer kiépítése Magyarországon 1771-ben kezdődött: Mária Terézia ebben az évben rendelkezett úgy, hogy a Habsburg Birodalom elhunyt tisztviselőinek özvegyeit és árváit segíteni, támogatni kell, amennyiben ők arra anyagi okok miatt rászorulnak. Ezt a rendelkezést hét olyan uralkodói rendelet követte 1867-ig, amely kifejezetten a nyugdíj kérdésével foglalkozott, de ezen kívül például az oktatási rendszer átszervezéséről szóló 1777-es Ratio Educationis is tartalmazott nyugdíjügyi paragrafust.

A nyugdíjrendszer kiépítése felgyorsult 1867 után: 1871-ben szabályozták a bírók és bírósági hivatalnokok nyugdíjazását, 1875-ben törvény született a tanítók nyugdíjáról, illetve egy másik törvény az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadserege és az önálló magyar honvédség katonáinak nyugdíjáról, 1885-ben megszületett az egységes nyugdíjtörvény – és így tovább. 1867 után a helyi önkormányzatok saját szabályokat hoztak tisztviselőik nyugdíjáról; ekkor alapították az első vállalati és szakmai nyugdíjintézeteket, -pénztárat, valamint a kormány tárgyalt egyedi nyugdíjkérelmeket és újabb és újabb törvények tervezeteit készítette el.

A két világháború között egyre nagyobb társadalmi csoportokra terjedt ki a szociális rendszer Magyarországon. Ennek részletes bemutatása Kozári monográfiájában azért fontos, mert a korszakkal foglalkozó szerzők gyakran igen fejletlennek mutatják a szociális rendszert – annak ellenére, hogy Tomka Béla említett munkája már általánosságban bemutatta (például a GDP-adatokat elemezve), hogy ez nem igaz. Kozári Monika egyrészt ismerteti a vonatkozó törvényeket, vitákat, a szociális intézetek működését, és elemzi, hogy milyen társadalmi csoportokra terjedt ki a rendszer (például 1942-ben több mint egymillió ipari és kereskedelmi munkásnak volt öregségi biztosítása és majdnem egymillió-négyszázezer ipari munkásnak, magánalkalmazottnak, háztartási alkalmazottnak és mezőgazdasági munkavállalónak volt betegségi biztosítása). Másrészt azt is hangsúlyozza, hogy fontos különbség volt társadalmi csoportok ellátása, ellátottsága között, és hogy a társadalom többségéről még így sem gondoskodtak. Példaként megemlíti, hogy a demokratikus Csehszlovákiában olyan, mezőgazdaságból élő csoportok is nyugdíjjogosultak voltak, amelyek az autoriter Magyarországon nem – noha az anyagi fedezet Magyarországon inkább rendelkezésre állt erre, mint Csehszlovákiában. (Itt a szociálpolitikai intézkedésekkel szembeni klasszikus ellenérvről van szó: arról, hogy gazdasági szempontból öngyilkosság, de legalábbis irracionális a munkaadót ilyesféle kiadásokra kényszeríteni. Bizonyos szempontból szórakoztató példája ennek a Pesti Hírlap egy 1929-es cikke az amerikai vasúti hálózatról, amelynek summázata az, hogy a magánvasút hatékonyabb, mint az állami – például azért, mert nincsenek „óriási nyugdíjterhek”.)

Kozári Monika monográfiája tehát nagyon részletesen és alaposan mutatja be a nyugdíjrendszer kiépülését az 1771 és 1945 közötti Magyarországon, és ismerteti ennek a témának a kontextusát: a szociális biztosítások (baleseti, rokkantsági, betegségi) és az árvasági ellátások történetét, valamint röviden tárgyalja azokat az európai mintákat, amelyek befolyásolták a magyarországi szabályozást. A monográfia azonban más témák tárgyalásakor is kiválóan használható: ilyen téma a nacionalizmus története, az antiszemitizmus története, a nőtörténet (a női jogok története), a kultúrtörténet vagy egyes értelmiségi hivatások professzionalizációjának története.

A nacionalizmus történetéhez például úgy kapcsolódik a nyugdíjrendszer története, hogy — amint Kozári Monika bemutatja — fontos kérdés volt az 1867 utáni Magyarországon: ha a neoabszolutizmus korszakában Magyarországon szolgáló magyar hivatalnokok (az árulók) kapnak nyugdíjat, akkor a szabadságharcban harcoló magyar honvédek (tehát a hazafiak) miért nem. Azaz azt látjuk, hogy a nyugdíj ügye részben erkölcsi kérdés volt, hiszen bizonyos esetekben nyilvánosan megvitatták, hogy a nyugdíjat kérő személy vagy csoport megfelelt-e a hazafias magatartás elvárásainak vagy sem.

A nacionalista szemponttól kívül társadalmi nemi szempontja is volt a nyugdíjügynek: az 1885-ös XI. törvény „az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjazásáról” úgy rendelkezett ugyanis, hogy özvegyi nyugdíjat csak akkor kaphat az arra jogosult személy, ha „erkölcsös” életet élt, az 1885-öst felváltó 1912-es LXV. törvény pedig úgy szövelt, hogy megvonhatják az özvegyi nyugdíjat attól, aki „közmegebotránkozást okozó erkölcstelen életet él” (138). Ehhez képest meglepő, hogy a házasságon kívül született, azaz „törvénytelen” gyermek kaphatott árvasági ellátást, amennyiben utóbb „törvényesített” gyerek lett vagy úgy, hogy anyja később házasságot kötött, vagy úgy, hogy egyéni „királyi kegyelemben” részesült. Ez a szabályozás egyrészt azért meglepő, mert a nők házasságon kívüli szexuális kapcsolatait teljes mértékben erkölcstelennek és megbocsáthatatlannak tartották a korban (a férfiak ilyen kapcsolatai felett szemet hunytak), másrészt azért, mert — mint Kozári hangsúlyozza — az a tény, hogy a törvényben szabályozták ezt a kérdést, arra utal, hogy viszonylag gyakran fordulhatott elő (139).

Az 1867 és 1918 közötti Magyarországon nemcsak az említett állami tisztviselők, altisztek és szolgák kaptak nyugdíjat (1910-ben a számuk 72 ezer volt), hanem az állami alkalmazott tanítók, a bírók, az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének és a Magyar Királyság honvédségének katonái is, ahogy az elsorolt kategóriába tartozó személyek özvegyei és árvái szintén részesültek özvegyi nyugdíjat vagy árvasági ellátásban. Ezen kívül az állami rendszeren kívül a vármegyei, városi és községi önkormányzatoknak és bizonyos egyesületeknek is léteztek nyugdíjalapjai. Ezen a ponton a professzionalizáció szempontját említeném meg, amely szorosan összefügg a nyugdíjrendszer kérdésével – noha Kozári Monika ezt nem említi, hiszen ez nem témája a munkájának. Például az újságírás hivatássá válásának fontos állomása volt az 1881-ben alapított Magyar Hírlapírók Országos Nyugdíjpénztára (a kötetben esik erről szó), mert ez az önszerveződés tovább erősítette az újságírók csoporttudatát, növelte a politikai és gazdasági függetlenségüket, illetve vonzó életpályává tette magát az újságírást.

Végezetül visszatérnék a Horthy-kor szociálpolitikai intézkedéseinek kérdéséhez. A kötetből elég világosan kiderül, hogy — mint említettem — komoly előrelépések történtek ezen a területen (noha ezek ellenére nagyjából a népesség 40%-a nyomorgott, illetve ezen túl is fontos különbségek léteztek társadalmi csoportok között, hiszen például az ipari és mezőgazdasági munkások, a háztartási alkalmazottak előbb lettek jogosultak baleseti és betegségi biztosításra, és csak később lettek nyugdíjjogosultak, míg az állami alkalmazottak és a szellemi munkát végzők esetében ez fordítva történt). Ám az is egyértelműen kitűnik, hogy egyáltalán nem magától értetődő (nem volt az), hogy politikai kérdés-e egyáltalán a „szociális” kérdés. Olyan ügy-e, amellyel az egész politikai közösségnek kell foglalkoznia, és amelyre a véges állami (és magán) erőforrások egy részét fordítani kell úgy, hogy a kezdeményezettek körébe nem tartozóknak ezt tulajdonképpen támogatniuk kell. Ezt a kérdést tárgyalták az Országos Társadalompolitikai Társaság ötnapos, 1928-as ankétján is, amikor például Peyer Károly kimondta: nem helytálló az a felvetés, hogy „az összesség által befizetett adókból nem lehet egy társadalmi réteget előnyben részesíteni [...] Ez az elmélet számtalan esetben lett már áttörve”, például az ipari és a mezőgazdasági támogatási politika miatt (271). Mindez azért fontos, mert Kozári Monika munkája innen nézve a szociálpolitika születésének, politikaivá válásának, a politika jelentésváltozásának (is) a története.